

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ. — Սենա (Կրիգոր Զիլինկիրեան). — Գերեզմանք ինչ կը պատմեն. — Համառօտ պատմութիւն Քաղաքական ճիշտութեան. — Կատուի մը յիշագիրք. — Սրբա Գօնարաբէն. — Աւետիս Տէր Սահակեան. — Ամացոյց. — Վիզդոն Իւկօ:

Ս Ե Ա Ւ

Մասնաւոր նամակ մ'է հետադայն: Այլ կը հրատարակենք զայն, գրոյն նիւթն հանրային, գրութեան ոճն ակադեմային, եւ զբօղ անձն հանրածանօթ հանրամեծար ոք գողով: Այս առթիւ, մեր ընտիր ու մեծանուն բարեկամին ի սրտէ կը ցաւակցինք հրապարակաւ ալ այն դառն կորստեան համար, զոր ըրաւ յանձին իւր հազուագիւտ հարազատին՝ ուղբացեալ Սիմոն Էֆէնտի Զիլինկիրեանին:

Իզմիր, 4 Փետրվար, 1885

Ազնիւ բարեկամ

Եթէ յառաջադրած էիր հաստատել թէ լաւ եւ զգալուն սիրս մ'ունիս, նպատակիդ կատարեալպէս հասար նամակադ, որուն մէջ՝ հարազատս մահուան առթիւ՝ սիրովիչ խօսքեր կը հիւսես գրեթէ իբր անկեղծ հոգեպաշտ եւ ինձ կը վշտակցիս սրտովն ու միանգամայն բանահիւսաբար: Մոքիս ցաւը մեղ-

մելու շքեղ փորձող մեկամարտիկն յուզմամբ կը համակէ զիս, նաեւ կը հարկադրէ վերսին ընկղմելու այն դառն խորհրդածութեանց անդունդն ուր կ'ուսումնասիրուի մարդկային կենաց յեղեղուկ եւ անկայուն հանգամանքը: Ներայրս՝ Սիմոն Զիլինկիրեան՝ աշխատութեան կռիւին կտրիճ զինուորներուն մին էր բառին ընդարձակագոյն նշանակութեամբ, եւ այնքան տախիներ այս ասպարիզին մէջ առնապէս մարտելէն, իր կեանքը յաղթութեանց եւ պարտութեանց զարմանալի յաջորդութեամբ նշանաւոր գործելէն ետք վերջապէս վիրամահ անհետացաւ ընկերային ամեն մարտիկներու նման, որք ճակատագրէն կը դատապարտուին անոր դէմ անպարտելի մնալ կամելու լանցանքով:

Իրաւունք ունիս սեւին աշխարհիս վրայ տիրապետութիւնը հաստատելու, որ սակայն անընդհատ դէպ 'ի գեղեցիկն եւ օգտակարն սաւառնող մարդկային թաւիչքը հաշմելու անկարող է: Սեւին զեհեներայր գոյնը նկարագրելու ժամանակ երբ արտիզ եւ ոչ թէ մտացող կը դիմես, երբ Լիդրէական կամէութիւններդ կը մոռնաս եւ Լամարդինական աւիւնով կը համակուիս, ախորժելի զարմանքով կը դիտեմ թէ կ'ալափոխուիս, գրական հրապարակը գրաւող Գրատէր Ասում ըլլալէ կը դադրիս պահ մը, Օկիւսթ Գօնթի դպրոցին դրան վրայ Տանթէական համբաւաւոր վճիռը կը գրես, եւ բանաստեղծութեամբ խառն փիլիսոփայութեան մի գիրկը նետուելով մխիթարութեան եւ վշակցութեան գանձեր կը գտնես ինձի համար: Շնորհակալութիւն: Ես եւս՝ քեզի պէս՝ սեւին անընկճելի իշխանութիւնը կը հաստատեմ, այլ իմաստասիրութեան փանաքի ոգին՝ զոր յիս կզգամ՝ ինձ ոյժ կը տայ հեզնաբար ժպտելու քաղղին անողորմ կատակներուն սեւութեան դէմ: Երկիրս լի է հեծկտանքով եւ հաւաքանքով որք աշխատութեան եւ գիտութեան նահատակներու հոգեվարքը կը շնշսեն եւ յառաջողիմութեան նորանոր քայլերը կ'արժանագրեն 'ի հաշիւ անբաւին: Լուսաւորութիւնն անհնարին կ'ըլլար՝ եթէ մարդկային բարօրութեան առջեւ թուրքեր կազմող բնական եւ ընկերական խափանարար երեւոյթները չկարենային մեկնուիլ մարտիրոսներու արեամբ եւ պարգուիլ կոյր մարդկութեան առջեւ: Ըսել է թէ առերեւոյթ կը համարիմ սեւին սգալի թագաւորութիւնը: Խաւարը լոյսին ակնախտից արդիւնքը ծաւալելու ծառայող անզիտակից գործի մ'է: Սեւին եւ սպիտակին մէջ խորհրդա-

և որ համաձայնութիւն մի կայ : Հակադրութիւնն որ անըմբռնելի կարծուած վսեմը կը մեկնէ : Միջադէմ միայն ետեւի կողմը նայելով արտոսալ տղայ մարդկութեան յատուկ էր. առնական հասակովը պանծացող այժմեայ մարդկութեան համար խորհրդաւորապէս թափանցիկ է սեւն որուն երեսին կողմը կը տեսնուի սպիտակը փիլիսոփայութեան նորօրինակ գեղարդիտակին շնորհիւ... : Գեղարդիտակ, որ՝ ըստ քեզ՝ եզերիաբնակ վերնագաւառի մ'առաջին եւ փողփողուն զարդն է... : Իմ այս կարծիք ոյժ կը գտնէ ինչ ինչ պարբերութեանցդ ընթերցումէն, եւ այսպէս կարծելու ժամանակ կը յիշեմ նաեւ բաժակ մի, որուն հոսանուտ սլաքունակութիւնն կէս ժամուան մէջ իւր դառնութեան համը կորոյս եւ ստացաւ հրեշտակի մի հաստատ մարմնաւորութիւնը բանահիւստապէս վառ այլ տափօրէն հիւանդ երեւակայութեան մ'առջեւ... :

Ընդունէ՛ շնորհակալութեանս հաւաստիքը :

ԳՐ. ԶԻԼԻՆԿԻՐԵԱՆ

Գ Ե Ր Ե Զ Մ Ա Ն Բ

Ի՞նչ Զ ԿՐ ՊԱՏՄԵՆ

Ա.

Մի՛ վրդովիր, զգայուն ընթերցող. Գերեզմանաց շուրջ պիտի դեգերիմ այս անգամ՝ ոչ արտասուելու համար, այլ լսելու համար թէ՛ մահացեալք ու մահարձանք ինչ կը պատմեն նախնի կամ նախապատմական ժամանակաց վրայ :

Բայց նախ համառօտիւ բացատրեմ թէ նախապատմական ժամանակ ըսելով ինչ կ'իմանանք : Աւելորդ է տալ այսպիսի բացատրութիւն մը. զի, մեր դասական պատմութեանց մէջ այս նկատմամբ յիշատակութիւն չըլլալով, բազումք տակաւին այն-

պէս գիտեն թէ՛ մարդն եօթ հազար տարի յառաջ միայն երեւցած է հրաշիւք իմն երկրի վրայ . Ասի — այսինքն այդ վեց-եօթ հազարամեայ շրջանն — է Պատմական ժամանակն : Պէտք է գիտնալ թէ Պատմութենէն յառաջ պատմութիւն մը (Histoire pré-historique) կայ, քարէ կամ ոսկորէ կամ մետաղէ գործեօք գրուած, քարայրներու մէջ ու գերեզմանայ կամ հողակուտից ներքեւ ծածկուած եւ իրր ծածկադրուած . Պէտք է գիտնալ թէ յառաջ քան Ադամ մարդիկ կան, որք Դրախտ կոչուեցոյն մէջ նկարագրուած գեղանձեայ փափկախօսիկ նախամօլէն յոյժ տարբեր էին մարմնապէս ու բարոյապէս . Պէտք է գիտնալ թէ երբայական Աստուածաշունչէն յառաջ ալ Աստուածաշունչ մը կայ, զոր գրած են հրաշատեսիլ այն Հնդկաց աշխարհին խորախորհուրդ իմաստունք ու բարձրահանճար բանաստեղծք, — եւ զոր ի Հայ հանելու համար թերեւս Սանգրիտ սուրբ լեզուն ուսուրազմբարխտ կարասկտ վարդապետ Շահնազարեան :

Ժամանակն հասած է, զի ոյնազգի ճշմարտութիւնք՝ որք դրտկան գիտութեանց մասն են պարզապէս եւ իմաստասիրական պատմութեան հիմունք՝ Հայոց ալ ծանուցուին : Եթէ Շարժումն եւ այլ ազգային հրատարակութիւնք այդ ճշմարտութեանց այսօր քարոզ չը հանդիսանան, վաղիւ՝ լուցկեաց տուիներու վրայ պատկերազարդ գրուած՝ այդ ծանօթութիւնք պիտի հասնին մեզ Եւրոպայէն, ուր իմաստասիրական գաղափարաց ծաւալման համար այնքան ժողովրդական հանգէսներ կը հիմնուին ու հանրամատոյց այնքան մատենաներ այսօր կը հրատարակուին :

Այո՛, մարդն երկրի վրայ շատ հին է, շատ աւելի հին է քան զոր կ'ուսուցանէ Դասական ժամանակագրութիւնն (Chronologie classique) : Հաշարի տեղ՝ հարիւր հազարաւոր ամերով կը հաշուի մարդոյս հնութիւնն աշխարհի վրայ : Եգիպտոսի քուրմերն Հերոդոտոսի կըսէին. « Դուք Յոյնքդ ստակաւին մանուկ էք : » Նոյն բանն աւ Եգիպտացիս պիտ' ըսէին ոյն մարդիկ, որք կէին ու կ'արհեստագործէին, որք կը խօսէին ու կը նկարէին, որք կը չափէին ու յիշատակարաններ կը կանգնէին իրենց եղանակաւ, երբ տակաւին Եգիպտացիք, Հնդիկք եւ Ասորեստանցիք իւրցս պատմութեան եկած չէին : Մարդն, երկրաբանական Երրորդ շրջանին (Epoque tertiaire) մէջ կու գայ յերեւան, յորժամ հողն աւելի ջերմ էր եւ ջուրն աւելի յորդահոսան : Անտարակոյս մարդակերպ մ'է կամ մարդակաւոր (anthropopithèque) մ'է քան բուն իսկ մարդն է հողագնոյն երրորդ յարկին մէջ ի՛յայտ եկած այն արարածն, որ տնասունէն այնու կը տարբերի զի կրակ կը շինէ եւ կայծքար կը հատանէ : Կենդանական շղթային վրայ՝ անտանոյն ու մորդոյն միջեւ օղակ մ'է մարդակերպ այն կենդանին. նա՛ կը մեկնէ մարդոյն բնական ստեղծումն կամ երեւումն երկրի վրայ. նա՛ է մեր նախահայրն, ում իբրեւ ընկալփայր ոչ Սէյլան կղզին ոչ Դրախտն Ադին յԱստուծոյ սահմանուեցան : Հանքաց ու բուսոց ու կենդանեաց նման, խիճին եւ եղիճին, անգեղ եւ աստեղ նման, բնութեան զաւակն է եւ մարդ էակն, ոյր խմորն է հողն, ոյր առաջին ու վերջին բնակավայրն է հողագունտն : Այդ մեր կենդանասեր ու կենդանակերպ նախահայրն անա-

սուններէն գերազանց էր ապաքէն, զի կրակ կը վառէր եւ քար կը հատանէր. որպէս այսօրեայ մարդն ալ՝ այդ խորագոյն յարկաց եւ անդրագոյն ժամանակաց մարդէն գերազանց է, զի կրակով ահագին նաւեր ու կառախումբեր կը շարժէ շանթալուտ, եւ զի քարին վրայ քերթուածներ ու քերթօղներ կը պատկերացնէ քաջարուեստ ու գեղատիպար:

Եօթն օր, եօթն հազար սմ. Դասական իմաստասիրութեան ու դասական պատմութեան թիւերն են դուքա: — Տիեզերքն եօթ աւուրց մէջ ստեղծուեցաւ (հանգստեան օրն ալ հաշուելով). մարդկութիւնն եօթ հազար ամերէ հետէ միայն կ'ապրի (դրախտին օրերն ալ հաշուի դնելով). — Դեռ այսպէս վարժարանաց մէջ կ'ուսուցանեն, տգիտօրէն կամ երկիւղածօրէն: Մէզպուրեան վարժարանին մէջ՝ ուր կոչուեցայ Պատմութիւն (1) դասախօսել՝ յայտնեցի թէ ոչ Սուրբ Գրքին եւ ոչ գիտութեան համաձայն էր այդ ամենն. նուիրական պարտք համարեցի ճմարիտն ուսուցանել. յայտնեցի միանգամայն թէ ճմարտութիւնն Աստուած էր, եւ թէ Հայ աղջկունք — ասպագայ մարք — փոխանակ առասպելներ ուսանելու ու կուռքեր պաշտելու, պարտէին ուսանիլ ասրացուցեալ ճմարտութիւնն եւ պաշտել այն Աստուածն, որ կ'օրհնէ միայն ինչ որ դատողութեան ու հաշուոյ ու փորձոյ արդիւնք է. Արդ, փորձ ու բան ու հաշիւ կ'ուսուցանեն միաբան թէ, տիեզերքն յամրապէս ի դոյ եկած ու բարեշրջած է. թէ հողագնացայն

(1) Յառակ յօդուածով մը պիտի խօսիմ թէ պատմութիւնն ինչ եղանակաւ աւանդուի պարսի մեր վարժարանաց մէջ:

վրայ կը փոփոխին ու կը բարելաւին էակք՝ հողոյն
կրած փոփոխմանց ու բարելաւմանց հետ . թէ մարդն
երկրագունեան վերին խառնուց մէջ երեւցած՝ տնտես-
ական սանդուղին քսաներկուերորդ աստիճանին
վրայ ծնունդ առած է , եւ բիւրաւոր ամերէ հետէ
երկրի վրայ կեանք կը վարէ . թէ կատարելագործ-
եալ այն կենդանին՝ այսինքն մարդն՝ քաղաքակրթ-
ութեան բնթայքին մէջ իրարմէ բարձրագոյն
չըջաններէ կ'անցնի , եւ իւր աստիճանական դար-
գացման մէջ բիւր ազդեցութիւններ կը կրէ բնու-
թեան կողմանէ . թէ ինչ որ Աստուծոյ ժողովուրդ
կը կոչուի եւ գերբնական պայմանօք զարգացած կը
համարուի՝ Նգիստոսի քառիւններէն կազմուած է ,
եւ որթապաշտ քան աստուածապաշտ ժողովուրդ
մ'եղած է . թէ ինչ որ Հայ կը կոչուի՝ գլխաւորա-
պէս Հնդկաստանէն եկած աղնիւ ցեղ մ'է , եւ՝ իր
ամբողջութեան մէջ՝ ազնիւ եւ անաղնիւ զանազան
ցեղերու խառնուրդ մ'է , բոլոր սղգաց նման . թէ
պիտի զարգանայ Հայն՝ իւր ազատ եկեղեցւոյն մէջ
պաշտելով յաւէտ ճշմարտութեան Աստուծոյն :

Այս նախաբանական յօդուածէն յետոյ , Հայոց
մեծամասնութեան համար նոր բաներ պիտ' ըսենք
հին մարդուն վրայ : Մասնաւորապէս , Հայաբնակ
գաւառաց վրայ նորագոյն հրատարակութեանց
աւթիւ (1) պիտի յայտնենք թէ նախահարց դե-
րեզմանք ինչ կը պատմեն նախնի մարդոց արհես-
տին ու կրօնին , բարուց ու սովորութեանց , ի մի
բառ՝ քաղաքակրթութեան վրայ :

(1) ԳԱՐԵԳԻՆ ԶԱՐԻԱՊԵՏ ՍՐՈՒԱՆՁՏԵԱՆՅ. Հանով Հոտով.
ՄԱՆՈՒԷԼ ՄԻՐԱՌՈՐԵԱՆ. Նկարագրական ուղեւորութիւն.
ՅԱՊՈՒ ԱԼԼԱՀՎԵՐՏԵԱՆ. Ոչնիւս կամ Զէյթուն :

ՀԱՄԱՌՈՑ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹԵԱՆ

ՊԼՈՒՆ Է.

«Անգլիոյ տնտեսագիտաց ամենէն անուանիններէն մին է Րիդարտօ, որ 1772ին Հոլանտացի Հրեայ հօրմէ մը ծնաւ եւ 51 ամ տպրեցաւ: Գործի մօտէնով՝ միանգամայն չարունակեց պարապիլ գլխական աւ գիտական ուսումներով, եւ 1779ին՝ Ատամ Սմիթի գրքին ընթերցմամբ՝ համակրեցաւ յարեցաւ Քաղաքական տնտեսութեան ուսման: 1817ին ինքն ալ հրատարակեց իր գլխաւոր գործն, Սկզբունք քաղաքական տնտեսութեան ու տնտեսական համար մատենագիրք ոմանք ըսին թէ Ազգաց՝ Հարսութիւնէն ի վեր երեւցած գրեանց ամենէն նշանաւորն էր. ոմանք ալ ըզրիդարտօ կը ստգտանեն թէ վերացական տեսութեամբքն ու հանրահաշուական բանաձեւօք խրթնացուց ու խորթացուց Քաղաքական տնտեսութիւնն: Պէտք է խոստովանիլ թէ Րիդարտօն այն տնտեսագէտն եղաւ՝ որ Ատամ Սմիթէն ի վեր ամենէն աւելի նոր գաղափարներ ունեցաւ. այլ Տնտեսական գիտութիւնն իւրացուց այս տնտեսագէտին այն գաղափարներն եւեթ, զորս ստացած էր իրօղութեանց զննութեամբ քան յանդուզն վերացական տեսութեամբ: Իր յատկութեանց եւ նոյն իսկ իր թերութեանց պատճառաւ, Րիդարտօ գալրոցի գլուխ եղաւ:

Վերոյիշեալ գրքին մէջ, Րիդարտօ գլխաւորապէս կը կաղապարէ պայծառ կերպիւ Հասի օրհնքն

(Loi de la Rente), եւ երեւան կը հանէ սոյն օրինաց բաղմամբիւ հետեւանքներն : Հասն (եկամուտն) ըստ Րիգարտօի՝ արտադրութեան ծախուց հետ առնչութիւն բնաւ չունի : Գաղով թոշակաց, սոցա բարձրացումն յառաջ կը բերէ շահուց նուազումն եւ ոչ արմտեաց գիներու խոնարհումն : եւ թոշակաց խոնարհումն յառաջ կը բերէ շահուց առաւելումն եւ ոչ զնոց նուազումն :

Հաստատելէ յետոյ թէ՛ շահուց փոփոխումն խոտորնակ կը համեմատի թոշակաց փոփոխման հետ, Րիգարտօ կը ջանայ ճշդել այն պարագաներն՝ որք կ'որոշեն թոշակաց տակն, հետեւաբար եւ շահուց : Կը կարծէ զտած ըլլալ զայնս՝ աշխատաւորին սպաւման հարկաւոր նիւթոց արտադրութեան ծախուց մէջ : Այդ նիւթոց գինն որքան ալ բարձր ըլլայ, յայտ է թէ գործաւորն իւր եւ ընտանեաց կեցութեանն համար յայնցանէ պիտի հայթայթէ բաւականաչափ քանակութեամբ : Սակայն, որովհետեւ տնարուեստ նիւթերն հանապաղ պարտին կազմել աշխատաւորին կեցութեան դէլիաւոր մասն, եւ որովհետեւ սոյն նիւթոց գինն հաստատուն ձգտում մ'ունի բարձրանալու՝ յառաջացեալ երկրաց մէջ հերկուած հողերուն հաստատապէս աճուն ամբողջեան պատճառաւ, այսի կը հետեւի թէ պարտին թոյակներն ալ հաստատուն ձգտում մ'ունենալ բարձրանալու եւ շահերն հաստատուն ձգտում մը նուազելու՝ հարստութեան ու ժողովրդեան աճման հետ : Միով բանիւ, վարձակալութեան վրայ Րիգարտօյի հիմնական վարդապետութիւնն այն է թէ, հողային կալուածատիրոջ իւր հողին վրայ ըրած շահն (այսինքն ինչ որ վարձակալն նմա կը հատուցանէ)

կը ներկայացնէ միայն՝ նոյն երկրին մէջ մշակեալ ամենավատ հողերուն արդիւնքին վրայ իւր հողին արդեանց — ծախքն հանելէ յետոյ — մնացած յաւերւածն :

Այս կարծեաց դէմ ելան Մալթուս եւ Ժ.-Պ. Սէյ, Սակայն այս հեղինակներն ալ տարբեր ճանապարհօք՝ միեւնոյն եզրակացութեանց յանդեցան : Միայն, Րիգարտօի դիմաբանք կը պնդէին որ, վատ հողերն եթէ կը մշակուէին, ընկերութեան պիտոյից բազմազանութիւնն եւ ցորենի գինն հատուցանելու կարողութիւնն թոյլ կու տային շահ հանել լաւորակ կամ լաւազիր հողերէն : Ըսել թէ՝ վատ հողերն են պատճառ լաւ հողերէն ձեռք բերուած շահուն, ընդունիլ էր՝ ուրիշ բառերով՝ այն սկզբունք թէ արտադրութեան ծախքն նիւթոց գնոյն պատճառ չէ, այլ թէ նիւթոց գնոյն պատճառն այն պիտոյից մէջ է զորս արդիւնք կրնան գոհացնել :

Րիգարտօի գիրքն այնպիսի բարձր տեսութիւններ կը պարունակէ՝ եկամտից, շահուց, թոշակաց ու նախնական նիւթոց նկատմամբ տրոց իրական ներգործութեան վրայ, մինչ զի հեղինակին սկզբունքներն ընդունինք կամ ոչ, պարտինք ձանաչել թէ մեծ լոյս ախռեց տնտեսական գիտութեան այս դժուարին մասին մէջ : Րիգարտօ՝ տնտեսագիտական մասնաւոր նիւթոց ալ վրայ կարեւոր հրատարակութիւններ ըրած է :

ԿԱՏՈՒԻ ՄԸ ՅԵՇԱԳԻՐԲ

Տնտեսական գիտութիւն. — Տնտեսական ընկերութիւն. — Ազգային մատենադարան, գրագեղք եւ վարժապետք :

Յոգնեցար, յոգնեցաւ միտքդ, այնպէս չէ՞, փա-

փուկ ընթերցող: Քեզ յօգնութիւն կը ժողովումու-
րեմն: Այնքան խորթին կամ խորին բան չէիր կար-
դացած, այնպէս չէ՞, որքան վերոգրեալ քաղա-
քական տնտեսութեան հաստուածն: Այսպէս են արն-
տեսագիտական խնդիրք. կը թուի քեզ թէ բան մը
կը շօշափես, թէ տիեզերական բարօրութեան վիճա-
կէն քայլ մը միայն հեռու ես, մինչդեռ արիդ մէջ
շոգի ունիս, եւ ոտիցդ ներքեւ անդունդ կը գտնես,
եւ կը լսես մրցման զոհերուն աղիողորմ աղաղակնե-
րն... Ո՛րքան ալ հաստատ հողի վրայ կոխել կար-
ծես տնտեսագիտական վիճարանութեանց մէջ, կը
զգաս թէ քանակագիտական հաստատութիւնն այդ
չէ... Մանաւանդ այն վերջին տնտեսագիտական
պայքարն՝ որ ի ֆուստս տեղի ունեցաւ եւ կը շա-
րունակուի դեռ՝ բոլորովին գայթակղեցուց ու սար-
սեց զիս. Ահա հեղինակ մը՝ որ կը քարոզէ Ազա-
փոխանակութիւն. ահա հեղինակ մ'ալ՝ որ կը պաշտ-
պանէ Պաշտպան-դրութիւնը. եւ այդ հեղինակաց եր-
կուքն ալ ուսուցիչ են Գաղաքական տնտեսութեան:
Ո՞րն է այն հրաշալի գիտութիւնն, ուր $2 \times 2 = 4$ եւ
 $2 \times 2 = 5$ է միանգամայն. Թերեւս Բժշկական գի-
տութիւն ըսես. ո՛չ, ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՊԻՏՈՒԹԻՒՆՆ է այն:
— Ամենէն զուարճալին՝ Տնտեսագիտաց օրագրին մէջ
հրատարակուած վիճարանութիւնք են. վիճարանօ-
ղաց մին վկայութիւն մը կը բերէ՝ զոր օրինակ՝ Ժ. —
Պ. Սէյլի մէկ գրքէն. միւսն ալ նոյն հեղինակին
նոյն գործէն վկայութիւն մը կը բերէ. կը տեսնես
որ սոյն երկու վկայութիւնք՝ Գաղղիական քաղա-
զավարութեամբ իրարու կրնակ կը դարձնեն, Հէգ-
լէօն Սէյն ունդին կը սկսի մտմտալ. « Հառուս հա-
կատութիւնք պիտի մնասեն արդեօք ապագայ
նախագահութեան... »

Ահաւասիկ Հայազգի մ'ալ, որ՝ տասնեւհինգ տարի (Նորայրէն տարի մ'աւելի) խորհեւէ ու տա-
ժանեւէ յետոյ՝ կը կազմէ կամ կ'առաջարկէ ՏՆՏԵՍՍ-
ԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ մը : Սոյն ընկերութեան մաս-
նակցելով, ազքատ դասերն անզգալապէս պիտի
վարժուէին անտեսութեան, եւ ոչ-երկար ժամանակի
մէջ պիտի տիրանային՝ (ամիսն 50-40 դահեկան կամ
օրն 40-50 փարայ վճարելով) կոկիկ տան մը՝ սրար-
տէզով ու հաւնոցով : Միւլհաւուզի տուններն անծա-
նօթ չեն ընթերցողաց ումանց . Սակայն թո՛ղունք
այժմ Միւլհաւուզն, որ բողոքականի քաղաք եւ հե-
տեւարար լուսաւորեալ է . նոյն իսկ այն խաւարչտին
Սպանիտին մէջ — ուր Հաւատաքնութեան փայտա-
կոյտներուն տեղ Դրական իմաստասիրութեան բե-
մեր կը բարձրանան այսօր — քանի՜ տարի յառաջ՝
Յակոբ Արշակ էֆէնտիի կողմանէ ծրագրուած աւըն-
տեսական ընկերութեան նման ընկերութիւն կազ-
մուած է եւ կը գործէ : Կը մաղթէի — եթէ չորքո-
տանայ մը ներելի լինէր մարդոց բարօրութեան
համար մաղթանք ընել — կը մաղթէի որ այսպիսի
ձեռնարկ մը յաջողութեամբ պստիուէր . զի ընկե-
րային խաղաղական յեղափոխութիւն մը պիտի կո-
տարէր այդ ընկերութիւնն Արեւելից մէջ : — Հոս
ալ զարմանալի բան մը կայ . Տնտեսական անուանա-
նակոյտեալ այդ ընկերութիւնն՝ եթէ հաստատուի՝
պիտ' ունենայ հաստատապէս ընկերափարական արդ-
իւնք : Արշակ էֆէնտին երկար ժամանակ կեցած է
Գերմանիոյ մէջ, ուր համալսարանական բեմերու
բարձունքէն ընկերափարութիւն կը քարոզէն բազում
անտեսագէտներ (Kathedersocialisten) :

Ես քանի՜ ընտ' Յակոբ Արշակի անունն, իսկոյն կը

յիւեմ ԱԶԳԱՅԻՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆՆԵՐ : Ի՞նչ եղած է .
կայ թէ չը կայ Մատենադարանն : Հիմնադիրն , Ար-
շակ Էֆէնտին՝ մէկ կողմէն՝ երես պիւնդ ցունելով ձեռք
անցուցած գիրքն հոն կը տանի . ո՛չ թէ գիրք , գրք-
քի ծածկոյթ մ'իսկ տաս սղտոտ իւղտ , կը հրճուի
գրապետն , եւ գերմանախառն շնորհակալեաց հեղեղ
մը կը սպառնայ հեղձուցանել գրեզ : Սակայն հաւա-
քօղ ու գործօղ ձեռք մը միայն ի՞նչ ընել կրնայ :
Ո՛ր է Երիտասարդութիւնն . ո՛ր են ԳՐԱԳԻՏՔ ու
ՎԱՐԺԱՊԵՏՔ . ո՛ր են գրասէրք ու գրաճարակք . . . :
Գիտեմ , աւանդ , գանգաւն ու գրագիտաց ու վար-
ժապետաց . յօդուած մը գրել կամ գրաս մը պատ-
րաստել խղճամիտ աշխատանքով , հին ու նոր տղա-
յին եւ օտար հեղինակներ հարցասիրելով , Մատե-
նադարանին ստուերաց մէջ մոռնալով ժամն ու
մատենագրաց սրտախօս ծայրին մէջ չը լսելով ըս-
տամոքսիդ տղազակն . որո՞ւ համար այս աշխատու-
թիւնն , այս հարցասիրութիւնն ու հետապօտութիւ-
նըն , այս խորհրդածութիւնն եւ այս խնամածու-
թիւնն . . . : Ամենէն աւելի խնամեալ յօդուածին ա-
մենէն նուազ վճարում կ'ըլլայ . ամենէն խղճամիտ
գառատուն ալ տնրաւական անգոհացուցիչ վարձք
մ'իսկ չէ կարօղ ստանալ կանոնադրապէս : Հէգ
Հայ գրագէտք . հէգ Հայ վարժապետք . . . : Ծա-
նուցուեցաւ թէ՛ Հանդէս մը պիտի հրատարակուի
որ պիտի վարձատրէ խղճամիտ յօդուածագիրներն ,
որ պիտի հրատարակէ միայն ինքնաւիպ յօդուած-
ներ . ահա լոյս տեսաւ Մասիս շարաթաթերթին .
Ի՞նչ Հանդէս . շատ շատ (1) երես . շատ տառ , մանր

(1) Սակաւ , այլ քաւ . ասի՝ պարէր ըլլալ Հանդէսներու նշա-
նաբանն :

մանր տառ . ամեն չարաթ , ամեն չարաթ . նոյն , նոյն ժամուն . եւ դեռ այդ Հանդէսին հրատարակութենէն ի վեր՝ ինքնատիպ հազիւ հինգ կամ վեց հատուածք (1) կարդացուեցան մեր տապանակիր չարաթաթերթին մէջ : Այժմիկ եւս ահա կը ծանուցուի թէ՛ վարժարան մը պիտի բացուի , ուր աղգին արժանաւորագոյն ուսուցիչք պիտ' ընդունուին գոհացուցիչ ամսականաւ (զի սոյն պայմանաւ արգիւնաւոր դասախօսութիւն կրնայ կատարուիլ) . եւ օր մ'ալ կը բացուի՝ վարժարան մը , որ . . . ինչ գիտնամ . . . Այլ դէթ ապագային համար լաւատես ըլլանք : Առ այժմ , ի բոլոր սրտէ կ'արդահատիմ' այն երիտասարդաց վրայ , որք կ'ընտրեն գրական ու վարժապետական ասպարէզն . եւ ես բիւր անգամ բարեբաստիկ կը համարիմ զիս , որ ծնած եմ անբան անասուն :

ԱՐԲԱ ՔՈՆՍԹԱՆԹԷՆ

Ֆռանսայի ժամանակակից անուանի վիպասաններէն Պարոն Լիւտօփիզ Հալէվիի սոյն վեպին հայ թարգմանութեան մեջ՝ որ ի լոյս ընծայուեցաւ այս ամիս՝ երեք րան կայ . Ազնուփայլ թարգմանչուհոյն ձօնն . իր վսեմփայլ հարազատին յոռաջարանն . հուսկ ապա թարգմանութիւնն . եւ այս երեք րաներն ի միասին հաջուագիւտ հրատարակութիւն մը կը կացուցանեն Արքա Քօնստանթինն . այդ երեք րաներն ալ ի խոր կը յուզեն ընթերցողներն :

Ամեն ընթերցող ալ արդեօք ինծի պէս պիտ'ընե՞ . Վեպն ընթեռելէ յետոյ , վերադարձայ « Թարգմանութեան յոռաջարանին » , վերադարձայ « Հօրն յիշատակին » : Գեղեցիկ ե եղեր թարգմանութիւնն , յաւակնութիւն չունի եղեր կամ մանուշակ

(1) Թէեւ ամենքն ալ չոչ հասուածներ էին :

յաւակնութիւն ունի եղե՛ր այն, գրեթէ գրական եղելութիւն մ'է եղե՛ր, ժամն ու Պերիննան երջանիկ եղեր են կամ պիտի ըլլան եղեր. ինչ փոյթ իմ հոգւոյն. Նա որ բարգմանեց այդ երանութեան վեպն, եւ նա որ առաջնորդող եւ առաջարմող հանդիսացաւ այն յուզիչ ու հրանանգիչ վիպասանութեան բարգմանչուհւոյն, նոքա ալ միթէ բարերաստիկ ու բերկրապա՛տար ե՞ն, « իրականութենէն վախրարուելու համար » ունի՞ն բան մը՝ բաց ի վեպերէն . . . :

Հստաւանօք սկսեալ եւ արտասուօք ընդհատեալ այս հարցումն առ քեզ կ'ընես դու, եւ աչքերդ ալ այն յառաջարանին վրայ են: Մայրենի լեզուիդ ու մանրադիտական ազգիդ հումար ատելի սէր կը զգաս, քանի կարդաս. քանի կարդաս ինչ որ կը գրէ վեմաշուքն ի մերագնես եւ վսեմագոյնն ի մեր գրագետս. ինչ որ կը գրէ Նա՛ գրիչն Աստուածաշնչոյ բարգմանչաց մեղանին մէջ գոգցես բաթխելով, մինչ Գրողին հոգին ալ գոգցես Գործիի գլուխն եւ եղեմ դրախտին վրայ կը բեւաժէ քսողձաւից: Ո՞ր ազգն ունի այդ լեզուն, որ լեզուին մէջ կարող է միտքըն այնքան ազատ շրջիլ, հոգին այնքա՛ն ազատ քոջիլ, որքան Հայ լեզուին մէջ. փայլակին բեկեալ այլ փայլուն զիծն այն արշաւագոյն որ լեզուն կարող է պատկերացնել. որ լեզուն է՝ ոյր պարբերութիւնք կրնան մերք գետի մը չափ երկարիլ, պարբերութիւնք՝ որք սակայն գետերու նման սկիզբն ունին եւ վախճան, որք բարձրերէն կը բղխին, եւ զունագեղ բուրումնաւե՛տ դաշտաց ընդմեջէն աղամանդներ հոլովելով կամ ժայռեր գլորելով կ'անցնին զոռալով ու գալարելով, եւ ուր ուրեմն ի խորս անդր ովկեանին անդնդախոր կը հասնին: Ո՞րն է այդ լեզուն, երէ ոչ Աստուածաշունչինն, երէ ոչ քու լեզուդ, ո՞վ Օտեան :

ԱԻԵՏԻՍ ՏԷՐ ՍԱՀԱԿԵԱՆ

Թէեւ անադան, կուգանք հեղուլ մեր ջերմագին արտասուքն ի վերայ տապանին՝ սիրեցեւոյ մեր արդիւնաչատ ուսուցչին: Ո՛չ միայն անգլիերէն լեզու, այլ եւ համեստութիւն եւ հայրենասիրութիւն կ'ուսուցանէր մեզ ողբացեալն Աւետիս Տէր Սա-

հակեան : Ազգային կրթութեան գործին ոչ իբրեւ
ուսուցիչ միայն , այլ եւ իբրեւ Հոգաբարձու եւ Ու-
սումնական խորհրդոյ անդամ ծառայած էր հան-
գուցեալ դաստիարակն , որ ազգային երեսփոխան
ալ էր . նպաստած էր մասնաւորապէս Սամաթիոյ
համբաւաւոր Սահակեան վարժարանին բարդա-
ւածման : Իւր աշակերտք բազմաթիւ են ազգին մէջ ,
որովհետեւ գրեթէ միայն ինքն էր աւ մեզ անդ-
լիական ընդւի դասատու՝ 1840էն ի վեր : Հսկայ
հասակ ու հաստատուն կամք ունէր . ու թէեւ ար-
դէն կենաց վերջին շրջանին մէջ թեւակոխած , այլ
երիտասարդի մը չափ գրեթէ կորովի կ'երեւէր :
Հիւանդանոցի բարեջան Հոգաբարձութիւնն՝ Սւե-
տիս պատուելին յանձնած էր այդ Հաստատութեան
գլխորդին Տնօրէնութիւնն . Երկար ժամանակ չը
կրցաւ վարել այդ պաշտօնն . Յետ կարճատեւ հի-
ւանդութեան՝ դնաց հանգչիլ հողին տակ , — նա որ
իրաւունք ունէր , հանգստեան թոշակ ստանալով
ազգէն (1) , քանի մը տարի գէթ հանգիստ վայե-
լել երկրի վրայ :

Հէգ ուլրացեալ դասատուս , նոքա յաշակերտացդ՝
որք վարժապետ եղան քեզ նման , նոքա եւս՝ ե-
թէ հասնին ծերութեան՝ տակաւին չարատանջ
պիտի վաստակին գուցէ՝ քեզ նման , տենչալով գե-
րեզմանին հանգստեան . . . :

Ա Մ Ս Ա Յ Ո Յ Ց

14 Դեկտեմբեր . — Գումարում ՅԱՌԱՋԱԴԻՄԱԿԱՆ՝
ՄԻՈՒԹԵԱՆ : Պատրիարքութեան միակ ընտրելի

(1) Այսինքն Ուսուցչական ընկերութեան մ'աւելլէն . Այլպի-
սի ընկերութիւն մ'ենք պիտի կազմուի :

կընդունի զԳեր. Տ. Յարութիւն Արքեպիսկոպոս վեհապետեան : ԱՐԵՒԵԼՔ՝ յառաջադիմական միութեան բերանն՝ սլաշտպանելէ յետոյ Զմիւռնիոյ առաջնորդին ընտրելութիւնն , այժմ Պատրիարքական ընտրելի կ'առաջարկէ Կարնոյ նախկին առաջնորդն , մինչդեռ Հայրենիք հեռագհետէ՝ լռելեայն կամ յայտնի՝ կը ջատագովէ Մուրատեան , Ռուբինեան եւ Նարպէյ արքեպիսկոպոսներն :

— 15 Պէշիկթաշի եկեղեցւոյն մէջ սլատարագ մատուցուեցաւ ԱՏՐՊԱՏԱԿԱՆԻ Գարատաղ գաւառակին մէջ ջարդուած Հայ գիւղացւոյ հոգւոյն համար :

— 16. Լրագիրք կը հաստատեն թէ վանայ եւ Բաղէշի մէջտեղ գտնուած ԳԱՏՎԱՆ գիւղի քահանայն՝ Շարականին մէջէն ջնջած է Սրբոց բարեխօսութեան վերաբերեալ հատուածներն : Եւ դեռ կը գտնդաարին թէ Հայ կղերն անգործ կը կենայ . . . :

— 17. Նիստ ԿՐԾՆԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎՈՅ : Օրակարգ . 1. Բռնի ամուսնութիւն Նարկիզի . 2. Ընծայացուաց դասարան . 3. Զմէկածագի եկեղեցեաց միոյն մէջ հոգեւոյս Ներսէս Պատրիարքի լուսանկարն : Արեւելի գործ պիտ' ելլայ . . . :

— Ռօպէրդ-Գօլէճի նախագահ Տօքթօր Ծօրճ ՎՈՇՊԸՐՆ՝ Ամերիկեան նշանաւոր չարաթաթերթի մը մէջ յօդուած մը հրատարակած է հոգեւոյս Պատրիարքին վրայ , Հայ ազգին եւ Հայաստանեայց եկեղեցւոյն վրայ յոյժ նշանաւոր գաղափար մը տալով Եանքիներուն , — որք ըզՀայս վայրենի ժողովուրդ մը կը կարծեն անգիր եւ անկրօն :

— 18. Նիստ Աղգանուէր ՀԱՅՈՒՀԵԱՑ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ Ընդհ. Ժողովոյն : Ատենապետ Տիկին Նեկոտար Զունդ՝ սրտայոյզ բանախօսութեան մը մէջ կ'ողբայ

հանգուցեալ Ներսէս Պատրիարքն , Ընկերութեան նախագահն ու բարերարն :

— 19. Կրօնական ժողովն հրատարակելով պաշտօնական ծանուցում մը , կը յայտնէ թէ Հաճնոյ ամուսնութիւնն , այսինքն Նարկիզի պսակն (ամօք ալ գրեթէ) Հայրապետի հետ բռնի եղած չէ : Հէգ Նարկիզ , դեռարոյս աղջիկ գեղածաղիկ ու լուսատենչիկ , թող բարոյք ու սովորոյթք , թող ազգային խմբագիրք ու կրօնական ժողովք բռնի չը համարին ամուսնութիւնդ . բնութիւնն իւր բիւր ձայներով կ'ազդակէ յաւիտեան . « Բռնի՛ է Հաճնոյ ամուսնութիւնն . » եւ դեռ այնքան ամուսնութիւնք՝ որք մայրաքաղաքիս մէջ իսկ կը կատարուին գորշ պէխերու եւ խարտեաչ մազերու միջեւ :

— Ներքին գործոց նախարարութեան կողմանէ յատուկ չըջարեականք յղուած են գաւառաց , յանձնարարելով առ կուսակալս որպէս զի տեղեկութիւն հաղորդեն անյապաղ թէ . . . այդ ակտն ինչ աստիճան ծաւալումն ստացած է , թէ ուստի կու գայ գլխաւորաբար , թէ ինչ միջոցներ ձեռք առնուած են եւ պէտք է առնուին այդ սարսափելի ախտին առաջն առնելու համար : Անշուշտ չը պիտի հարցնէք , ուչիմ՝ ընթերցօ՛ղք իմ , թէ ո՞րն է այդ ԱՆՏՆ , ՈՐ ԿԸ ԾԱՒԱԼԻ ՔԱՂԱՔԱԿՐԹՈՒԹԵԱՆ ՀԵՏ . . .

— Նիստ ԽԱՌՆ ԺՈՂՈՎՈՅ : Օրակարգ . — Ատրպատականի Կոստրած . Եւզըճեան կտակ . Մահլիշ Օրթագէօյի Պատրիարքական տան . Յաւիտեական անձկութիւն Պատրիարքարանի Սինտուկին . Իւսկիւտարի գերեզմանատուն . Պէտք իրաւագէտ պաշտօնատարի մ'ի Պատրիարքարանին :

— ՀԱՄԱԳՈՒՄԱՐ ՆՍՏ Քաղաքական եւ Ուսում-

նական ժողովոց կեդրոնական վարժարանի բացման համար : Մեղք կորսուած ժամանակին :

— Նիստ ԿՐՕՆԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎՈՅ : Կարգադրութիւն ամուսնական ու մասնաւոր խնդրոց : Ժողովի անտարակոյս գոհ է ամուրիներէն , որք խնդիր չեն յարուցաներ եւ չեն գրաւեր իր թանկագին ժամերն :

— 21 . Ազգ . վարչութեան եւ Ներսէս ՎԱՐԺԱ-ՊԵՏԵԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՐԱՆԻ ընկերութեան կողմէ կազմեալ Խառն Յանձնաժողովոյ համաձայնութեամբ պարտատուած Տեղեկագիրն յօրագիրս կը հրատարակուի :

— Արեւելք այսօր կը թարգմանէ Աթէնքի կէսպաշտօնական Էփմեռիս Լրագրին ՀԱՅԲ ԵՒ ՅՈՅՆԲ յօդուածն՝ յաւերժայիշատակ Ներսէս Պատրիարքի վախճանին առթիւ :

— Վանէն Պատրիարքարանի միջոցաւ կը խնդրեն Բ . Դոնէն՝ ՊԱՇԱՅԻՐԻ բարձման համար հրամանագիր մը հանել :

— Պօլսոյ Աւստրիական դաղթականութեան գերնախագահ եւ երկաթե թաղի երկրորդ կարգի պատուանշանակիր Մեծ . Տ . ԱՍՏՈՒԱՆՈՍՈՒՐ ԶՈՒՆԴԻ շնորհուեցաւ ազնուականութեան տիտղոս Ֆռանձ Եղէֆ կայսեր կողմէն :

— Ողբախառն իղձք Տ . Գաբրիէլ քահանայի ՊԱՏԿԱՆԵԱՆ . (Արեւելք) :

— 23 . ԲԵԴԵՐՍՊՈՒՐԿԻ Հայ ուսանողաց արծաթեայ ՊԱՍԿՆ Արեւելքի խմբագրութեան ձեռամբ գրուեցաւ Ներսէս Պատրիարքի շիրմին վրայ :

— ԱՐԱՊԿԻՐԻ Կրօնական ու Քաղաքական ժողովք իրենց առաջնորդ Գեր . Եզնիկ եպիսկոպոս Ապահունդոյն անյապաղ յուղարկումն Ազգ . Պատրիարքարանէն կը խնդրեն :

— Նիկովորյանն առ Արեւելք կը ծանուցանեն տեղւոյն նշանաւոր եւ արդիւնաշատ ազգայնոց միոյն՝ Մեծ . Գրիգոր ԱԹԱՆԱՍԵԱՆ Էֆէնտիքի՝ մահն :

— 24 . Հրատարակուեցաւ առաջին թիւն Օսմանեան ԱՌԵԻՏՐԱԿԱՆ ԹԵՐԹԻՆ :

— 26 . Նիստ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԽՈՐՀՐԴՈՅ :

— 27 . ԼՂ . Նիստ ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ ԽՈՐՀ/ԳՈՅ :

— 28 . ՏԻԿԻՆ ԳԼՕՎԻՍ ՀԻԿԿ անապրտ արձակուեցաւ երգութեալ դատաւորաց կողմէն :

Վ Ի Գ Դ Օ Ռ Ի Ի Կ Օ

« ... Իսկ Վիգդօն Իւկօն այնքան փառք արբեցաւ իր կենդանութեան ժամանակ , որ կրնար վաղիւ մեռանիլ եւ ի մոռացօնս անկանիլ՝ առանց իրաւունք ունենալու գանգատանայ : Արդարեւ , ինքն ալ մարտնչեցաւ իւր դաղափարաց համար : Այլ ինչ ողորջ մարտեր եւ ինչ յաղթանակներ յեռանձնիւր ճակատամարտի : Բանակ մը յար կազմ եւ պատրաստ կար իրեն համար : Երբ երթար ի պատերազմ , մանկլաւիկ մը կը բռնէր իւր զրահն , ուրիշ մը՝ իւր սաղաւարտն , ուրիշ մ'ալ իւր նիզակն : Նուագածուաց յատկապէս վարձեալ խումբ մը յաղթութեան եղանակներ կ'ածէր , ինքն յորժամ սուր կը շարժէր ու բոց կ'արձակէր : Արժանացաւ ամենայն պատուոց եւ ամենայն երանութեանց : Մերացաւ իր դափնեաց բեռին ներքեւ ճնշուած , այլ միշտ ուղղաձիգ կանգուն մնաց ի շնորհս հաստահար իւր ուսոց : Այսօր կրնայ կարծել թէ զաշխարհն յիւր ձեռս ունի , թէ բանաստեղծութեան իրրեւ աստուածն ի ժողովրդոց կը պաշտուի , եւ թէ յորժամ ոչ եւս լինի յերկրի՝ բոցաղոյն արեղակն ի տժգոյն սխառուակ պիտի փոխարկուի :